

Особливості та чинники емоційного інтелекту осіб юнацького віку

Bantysheva O.O. Peculiarities and factors of emotional intelligence in juveniles / O.O. Bantysheva // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G.S. Kostyuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / scientific editing by S.D. Maksymenko, L.A. Onufrieva. – Issue 30. – Kamianets-Podilskyi : Aksioma, 2015. – P. 61–78.

О.О. Бантишева. Особливості та чинники емоційного інтелекту осіб юнацького віку. У статті наведено результати емпіричного дослідження особливостей і чинників емоційного інтелекту осіб юнацького віку.

Констатовано низький рівень емоційного інтелекту серед осіб юнацького віку: низький і середній його рівні мають більш ніж дев'яносто відсотків усіх респондентів.

Досліджено гендерно-вікові та соціально-психологічні чинники, які (за результатами теоретичного аналізу літератури) можуть впливати на розвиток емоційного інтелекту та його парціальні рівні, а саме: вік; стать; майбутня спеціальність, яка обрана для навчання (психологи, інженери, юристи, історики); склад сім'ї (повна, неповна; наявність, стать і послідовність народження сиблінгів); місце народження (місто, село, селище міського типу); освіта батьків (середня, вища, науковий ступінь).

Виявлено, що в цілому емоційний інтелект вищий у юнаків, ніж у юнок, особливо за рахунок управління юнаками своїми емоціями, при цьому з віком здатність до управління своїми емоціями зростає.

Констатовано (на рівні тенденції) нижчий рівень емоційного інтелекту серед осіб юнацького віку, які навчаються за технічними спеціальностями. Примітно, що низький рівень управління своїми емоціями властивий студентам-психологам, порівняно з особами юнацького віку, які обрали для навчання інші спеціальності.

Зроблено висновок про те, що ні склад сім'ї, ні освіта батьків у цілому не дають статистично значущих відмінностей у показниках емоційного інтелекту осіб юнацького віку. Виняток становить лише показник самомотивації залежно від статі сиблінгів: найвищий рівень емоційного інтелекту загалом і самомотивації, зокрема, у сиблінгів різної статі.

Установлено особливості прояву окремих показників емоційного інтелекту залежно від місця народження юнаків. Зокрема, виявлено, що емоційна обізнаність досліджуваних, які народились у місті та селищі міського типу вища ніж у тих, хто народився в селі.

Визнано доцільність проведення подальшого дослідження особливостей емоційного інтелекту осіб юнацького віку, які схильні до виктимної поведінки.

Ключові слова: емоційний інтелект; особи юнацького віку; чинники емоційного інтелекту, емоційна обізнаність, управління своїми емоціями, самомотивація, емпатія, здатність до розпізнавання емоцій інших людей; віктимна поведінка.

О.О. Бантышева. Особенности и фактор эмоционального интеллекта лиц юношеского возраста. В статье приведены результаты эмпирического исследования особенностей и факторов эмоционального интеллекта лиц юношеского возраста.

Выявлен низкий уровень эмоционального интеллекта среди лиц юношеского возраста: низкий и средний его уровни имеют более чем девяносто процентов респондентов.

Исследованы гендерно-возрастные и социально-демографические факторы, которые (по результатам теоретического анализа литературы) могут влиять на развитие эмоционального интеллекта и его парциальные уровни, а именно: возраст; пол; будущая специальность, выбранная для обучения (психологи, инженеры, юристы, историки); состав семьи (полная, неполная, наличие, пол и последовательность рождения сиблингов); место рождения (город, село, поселок городского типа); образование родителей (среднее, высшее, учёная степень).

Определенно, что в целом эмоциональный интеллект выше у юношей, чем в девушек, в особенности за счёт управления юношами своими эмоциями, при этом с возрастом способность к управлению своими эмоциями возрастает.

Выявлено (на уровне тенденции) низкий уровень эмоционального интеллекта среди учащихся технических специальностей. Также исследование показало, что у студентов-психологов, по сравнению со студентами других факультетов, низкий уровень управления своими эмоциями.

Сделан вывод о том, что ни состав семьи, ни образование родителей не дают статистически значимых различий в показателях эмоционального интеллекта лиц юношеского возраста. Исключение составляет лишь показатель самомотивации в зависимости от пола сиблингов: высокий уровень эмоционального интеллекта в целом и самомотивации, в частности, у сиблингов разного пола.

Установлены особенности проявления отдельных показателей эмоционального интеллекта в зависимости от места рождения юношей. В частности, эмоциональная осведомленность испытуемых, которые родились в городе и поселке городского типа, выше по сравнению с теми, кто родился в селе.

Целесообразным будет проведение дальнейшего исследования особенностей эмоционального интеллекта лиц юношеского возраста, склонных к виктимному поведению.

Ключевые слова: эмоциональный интеллект; юноши, факторы эмоционального интеллекта, эмоциональная осведомлённость, управление своими эмоциями, самомотивация, эмпатия, способность к распознаванию эмоций других людей; виктимное поведение.

Постановка проблеми. Сучасна стратегія виховання та навчання підростаючого покоління спрямована на гармонійний розвиток особистості, створення сприятливого освітнього середовища для розкриття та реалізації особистісного потенціалу всіх суб'єктів навчально-виховного процесу. Але все ж таки це більше стосується освітніх програм, додаткових навчальних заходів та курсів, наприклад, з опанування іноземних мов, комп'ютерної грамотності, азів юриспруденції, економіки, бізнесу тощо. Тобто, розвитку інтелектуального потенціалу юнаків.

Разом з тим, розвитку емоційного інтелекту (EI) приділяється недостатньо уваги, хоч підвищення його рівня є дуже важливим. Адже на думку засновників першої й найбільш відомої у науковій психології моделі емоційного інтелекту Пітера Селовейя та Джона Мейєра, емоційний інтелект це «здатність сприйняти емоції, використовувати їх для сприяння мисленню, розуміти емоції й регулювати їх з метою особистісного зростання» [7]. За О. Власовою емоційний інтелект – це емоційно-когнітивна здатність, яка полягає в емоційній сензитивності, обізнаності та здатності до управління емоціями, які дозволяють людині контролювати почуття психічного здоров'я, душевну гармонію та високу якість особистого життя (цит. за [3]); Р. Бар-Он зауважує, що емоційний інтелект – це сукупність емоційних, особистих та соціальних здібностей, які впливають на загальну здатність ефективно справлятися з вимогами та тиском навколишнього середовища (цит. за [14]).

Науковці стверджують, що емоційний інтелект дозволяє опрацьовувати всі види інформації, пов'язані з емоціями; використовувати емоцій для полегшення різних когнітивних видів діяльності, таких як мислення та вирішення проблем, користуватися змінами свого настрою, для того щоб упоратися з тим чи іншим завданням, які стоять на даному етапі; бути уважним до найдрібніших змін усередині себе і навколо; керувати емоціями, тобто регулювати як власними, так і тими, що притаманні іншим людям; користуватися емоціями, причому навіть негативними, в своїх цілях і використовувати їх для досягнення поставленої мети.

Отже, людина з високим рівнем емоційного інтелекту здатна керувати власним навчальним процесом (більш активно вклю-

чатися до нього), мотивувати себе на когнітивні види діяльності, продуктивно будувати відносини з оточенням. Це дуже важливо зокрема, для осіб юнацького віку, оскільки відомо [18], що юнацький вік несе певну внутрішню кризовість, зміст якої пов'язаний із становленням процесів як професійного, так і особистісного самовизначення, способів самореалізації в соціальному просторі. Тому інколи юнацький вік називають групою підвищеного ризику. По-перше, позначаються внутрішні труднощі перехідного віку, починаючи з психогормональних процесів і закінчуючи перебудовою Я-концепції. По-друге, граничність і невизначеність соціального стану юнацтва. По-третє, протиріччя, зумовлені перебудовою механізмів соціального контролю: дитячі форми контролю, засновані на слухняності перед дорослими, вже не діють, а дорослі способи, які передбачають свідому дисципліну та самоконтроль – ще не склалися або не зміцніли. Все це може ускладнювати засвоєння навчального матеріалу, процес самомотивації, здатність приймати рішення і рухатися до мети, спілкування з батьками та однолітками. Унаслідок низького рівня емоційного інтелекту юнак може ставати жертвою однолітків [20, с. 330–335]. Несприятливий розвиток особистості юнака внаслідок гострих і часто невирішених суперечностей цього віку, труднощів міжособистісних взаємовідносин і способів адекватного відреагування на провокуючі ситуації може привести до тих чи інших проявів віктимності, які, закріпившись, перетворюються в індивідуальну віктимність як якість особистості, що сприяє перетворенню її в жертву за певних життєвих обставин. І саме розвинений емоційний інтелект може дозволити уникнути цього.

Відповідно актуальним уявляється дослідження особливостей та чинників емоційного інтелекту осіб юнацького віку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що проблема емоційного інтелекту досліджувалася вітчизняними (С. Дерев'янка, Н. Коврига, Е. Носенко, О. Санникова та ін.) та зарубіжними (І. Андреева, Г. Гарскова, І. Егоров, Д. Люсін, М. Манойлова, А. Петровська, Д. Гоулман, Д. Карузо, Дж. Мейер, Р. Бар-Он, П. Селовей та ін.) науковцями в контексті сприйняття та розуміння емоцій, управління ними, емпатії, самоконтролю, розвитку здатності справлятися та протистояти тиску навколишнього середовища, тощо. Вивчався взаємозв'язок емоційного інтелекту з соціальною та комунікативною компетентністю, самоактуалізацією, тривожністю особистості (І. Андреева, С. Максименко, Є. Милославська, Т. Чебикіна та ін.), взаємозв'язок з

лідерством (Л. Аверченко, І. Андреева, А. Кравцова та ін.), духовним розвитком, дефіцит якого трактувався як фактор віктимності особистості (С. Кучинська та ін.). Розглядали різні аспекти емоційного інтелекту: проблеми вимірювання та застосування на практиці (Д. Люсін та ін.), значення у професійній діяльності (В. Кутеева, Р. Рабаданова, Г. Юлина), як фактор ефективності роботи педагога (Н. Александрова, М. Голубева, О. Єгорова, Л. Симонова, Т. Солодкова та ін.), конструкт, що спроможний будувати взаємини на основі розуміння емоцій і почуттів (власних та оточуючих) (Д. Гоулман, Д. Карузо, Дж. Мейер, П. Селовей).

За результатами досліджень встановлено, що високий рівень емоційного інтелекту корелює з організаторськими здібностями [1, с. 194–196]; зі стресозахисною та адаптивною функціями [11]; опором негативному афективному впливу [21]; самотивацією [15]; з лідерством та успіхом [7]; зі здатністю об'єктивно розпізнавати загрозу в різних ситуаціях і збільшувати потенціал протистояння різного роду небезпекам [13, с. 191–201]. Останнє дослідження підводить нас саме до думки, що високий рівень емоційного інтелекту знижує вірогідність особистості ставати жертвою, набувати схильності до віктимної поведінки. Саме тому виявляється доцільним дослідження гендерно-вікових і соціально-психологічних чинників, які позначаються на розвитку емоційного інтелекту.

Мета статті – дослідити особливості та чинники емоційного інтелекту в осіб юнацького віку.

Виклад основного матеріалу. В емпіричному дослідженні використана методика Н. Холла на визначення рівня емоційного інтелекту [12, с. 57–59], а також авторська анкета, що була спрямована на виявлення гендерно-вікових і соціально-психологічних характеристик досліджуваних респондентів.

Методика Н. Холла складається з тридцяти тверджень і містить п'ять шкал, за якими виявляють як загальний рівень самого емоційного інтелекту, так і його парціальні рівні за такими показниками, як:

- *емоційна обізнаність* (здатність усвідомлювати і визнавати власні емоції та їх наслідки, а також усвідомлювати почуття інших людей; люди, компетентні в цьому відношенні знають, які емоції вони відчують і чому, уявляють собі зв'язок між власними почуттями і тим, що вони думають, роблять або кажуть, користуються керівним усвідомленням своїх цінностей і цілей [7]);

- *управління своїми емоціями* (емоційна відхідливість, емоційна гнучкість, іншими словами, довільне керування власними емоціями [12, 57–59]);
- *самотивація* (сила, що спонукає до дій і яка підвладна власній свідомості; це ключовий елемент, який робить з «носія емоційного інтелекту», яскраво вираженого лідера, «одержимого» досягненнями [7]);
- *емпатія* (співпереживання, тобто розуміння емоційного стану, проникнення у переживання іншої людини [6]);
- *здатність до розпізнавання емоцій інших людей* (здатність розуміння людини при використанні різних каналів експресії: міміки, мови, вегетативної та рухової реакцій [10]).

Це дозволяє не лише виявити високий, середній або низький рівні емоційного інтелекту, але й описати його особливості.

Вибірку досліджуваних склали 438 юнаків та юнок (студентів вищих навчальних закладів) віком від 17 до 21 року, яких за результатами анкетування було розподілено на групи за:

- статтю: 1) юнаки (42,3%); 2) юнки (57,7%);
- майбутньою спеціальністю: 1) майбутні психологи (31,3%); 2) інженери (32,3%), історики (18,4%) та юристи (18,0%);
- місцем народження: 1) місто (79,1%), 2) село (11,2%), 3) селище міського типу (9,7%);
- складом сім'ї: 1) повна (80,8%), 2) неповна (19,2%);
- наявністю сиблінгів: 1) так (66,2%); 2) ні (33,8%);
- статтю сиблінгів по відношенню до досліджуваного: 1) одна стать (36,7%); 2) різна стать (63,3%);
- порядком народження досліджуваного: 1) молодша дитина серед братів і сестер (40,7%), середня (9,3%); старша (50,0%);
- освітою батьків: мати 1) середня (28,6%), 2) вища (70,4%), 3) науковий ступінь (1,0%); батько 1) середня (39,6%), 2) вища (57,8%), 3) наукова ступінь (2,7%).

Підставою для такого виокремлення стали результати проведеного нами теоретичного аналізу літератури, за яким, зокрема, важливим чинником емоційного інтелекту може бути стать досліджуваних, виховання яких здійснюється відповідно до гендерних настановлень і стереотипів, властивих певному суспільству. Згідно К. Юнга, у хлопчиків у процесі їх виховання відчуття придушуються, у той час як у дівчаток вони домінують [19].

Унаслідок гендерних особливостей виховання, як стверджує Є. П. Ільїн [9], чоловіки та жінки характеризуються різним проявом певних емоцій: те, що «пристойно» для жінок (плакати, сентиментальничати, боятися та ін.), «непристойно» для чоловіків, та навпаки, те, що «пристойно» для чоловіків (проявляти гнів та агресію), «непристойно» для жінок.

Щодо *віку досліджуваних*, слід згадати думку Д. Гоулман [7], за якою емоційний інтелект є здібністю, над якою потрібно працювати й яка може бути успішно розвинена. Емоційний інтелект росте впродовж усього життя, природним чином збільшуючись з віком і життєвим досвідом.

Обрана спеціальність осіб юнацького віку, тобто майбутня професія, також може зумовити особливості їхнього емоційного інтелекту. Підставою для такого висновку є результати емпіричних досліджень про недостатній рівень комунікативних та емоційних характеристик у представників інженерних спеціальностей [17, с. 387–391].

Про *склад сім'ї* як чинник емоційного інтелекту пише О. Ахвердова [5]. Вона зазначає, що міжособистісний емоційний інтелект у підлітків з неповних сімей характеризується нездатністю розуміти емоційний стан людини на основі зовнішніх проявів емоцій (міміка, жестикуляція, звучання голосу); відсутністю або низьким проявом емоційної чуйності на переживання іншої людини та труднощами в усвідомленні власних емоцій. У свою чергу, у підлітків з повних сімей отримані значення свідчать про більшу здатність до розпізнавання своїх емоцій та емоцій інших людей, емпатійного розуміння почуттів партнерів по спілкуванню.

Підставою для виокремлення чинника *статі та послідовності народження сиблінгів*, на наш погляд, є праці А. Адлера [4], який постулював зв'язок між порядком народження і розвитком особистості, підтверджений пізніше у великій кількості емпіричних досліджень [8].

А. Адлер також писав і про *стать сиблінгів*, роблячи акцент на конкуренції між братом та сестрою: хлопчики отримують у сім'ї всі можливі привілеї, яких дівчата позбавлені, просто тому, що вони – не хлопчики. Таким чином дівчинка може поставити перед собою мету перевершити своїх братів. У них розвивається дух суперництва і цілеспрямованість (якості, які сьогодні відносять до емоційного інтелекту). В. Стерн [16] зазначає, що, наприклад, діти, у яких є брат, менш сензитивні, ніж ті, у кого є сестра; діти що мають сиблінгів протилежної статі – більш життєрадіс-

ні, ніж ті, що мають сиблінга тієї ж статі що й вони; дівчатка, які мають братів – більш рішучі, ніж ті, які мають сестер.

Щодо *місце народження*, спираючись на теорію емоційного інтелекту (Д. Гоулман, Д. Карузо, Дж. Мейер, Р. Бар-Он, П. Селовей та ін.), відповідно до якої розвиток ЕІ відбувається у процесі спілкування, ми зробили припущення, що місто – це велике скупчення людей, порівняно з селом, а отже, може сприяти постійному спілкуванню з великою кількістю людей, що, у свою чергу, позитивно впливатиме на розвиток емоційного інтелекту.

Освіта батьків може виступати чинником емоційного інтелекту внаслідок того, що досягнення батьками кар'єрних і матеріальних успіхів є наслідком високого рівня ЕІ; при цьому відповідні задатки можуть успадковуватися їх дітьми [2, с. 7–11]. До того ж люди з більш високим рівнем освіти можуть присвячувати більше часу самопізнанню та саморозвитку, при цьому їхні діти розвиваються у більш емоційно та інтелектуально збагаченому середовищі, ніж нащадки неосвічених [7].

Ці міркування було покладено в основу організації та інтерпретації результатів нашого емпіричного дослідження. Статистично-математичне опрацювання даних здійснювалося за допомогою пошуку первинних статистик, кореляційного та дисперсійного аналізів з використанням комп'ютерної програми SPSS (версія 17.0).

На *першому етапі емпіричного дослідження* визначено показники емоційного інтелекту осіб юнацького віку (табл. 1).

Таблиця 1

Показники емоційного інтелекту осіб юнацького віку

Показники емоційного інтелекту	Бали, у середньому
Емоційна обізнаність	8,65
Управління своїми емоціями	1,18
Самомотивація	7,20
Емпатія	8,83
Здатність до розпізнавання емоцій інших людей	7,95
Загальний показник	34,2

Як впливає з даних, наведених у табл. 1, загальний показник емоційного інтелекту осіб юнацького віку складає в середньому 34,2 бали, тобто є доволі низьким. Щодо окремих показників, дещо вищими є прояви емпатії (8,83 бали) та емоційної обізнаності (8,65 бали), але й вони наближаються до нижньої границі середнього рівня. Особливу тривогу викликає дуже низький показник «управління своїми емоціями» (1,18 балів у

середньому), що свідчить про значні утруднення досліджуваних осіб юнацького віку в довільному керуванні власними емоціями.

Більш розгорнуте уявлення про вираження показників емоційного інтелекту осіб юнацького віку дають результати визначення його парціальних рівнів (табл. 2).

Таблиця 2

Рівні емоційного інтелекту осіб юнацького віку

Показники	Рівні (кількість досліджуваних у %)		
	Низький	Середній	Високий
Емоційна обізнаність	42,2	47,6	10,2
Управління своїми емоціями	85,2	12,3	2,5
Самомотивація	55,0	38,3	6,7
Емпатія	37,1	51,4	11,5
Здатність до розпізнавання емоцій інших людей	50,7	40,0	9,3
Емоційний інтелект	59,8	38,1	2,1

Як випливає з даних, наведених у табл. 2, переважна кількість респондентів характеризується низькими загальним і парціальними рівнями показників емоційного інтелекту. Так, лише у 2,1% респондентів є високий рівень емоційного інтелекту. А це означає, що дуже невелика кількість досліджуваних здатна використовувати емоції для сприяння мисленню, розуміти емоції й регулювати їх з метою особистісного зростання, свого психічного здоров'я, душевної гармонії та високої якості особистого життя.

Високий рівень емоційної обізнаності мають лише 10,2% наших юнаків та юнок. Саме вони є компетентні у питанні усвідомлення власних емоцій та їх наслідків, та розуміють глибину почуттів інших людей, проти 42,2% і 47,6% досліджуваних, які за цим показником мають низький і середній рівні відповідно.

Показник управління своїми емоціями високого рівня виявлений лише у 2,5% респондентів, які є емоційно гнучкими, відповідно низький і середній рівні мають 85,2% і 12,3% юнаків та юнок.

Високий рівень самомотивації, тобто свідомого спонукання себе до певних дій, продемонстрували лише 6,7% молодих людей, іншим досліджуваним це складно.

Лише у 11,5% досліджуваних виявлено високий рівень за показником «емпатія», а отже, ці люди розуміють емоційний стан інших, уміють співпереживати. Низький і середній рівні за цим показником мають 37,1% і 51,4 юнаків відповідно.

Здатність до розпізнавання емоцій інших людей на високому рівні виявлено у 9,3% досліджуваних. У них йдеться про здатність розуміння іншої людини при використанні різних каналів експресії: міміки, мови, вегетативної та рухової реакцій. Натомість, низький і середній рівні даного показника – у 50,7% і 4,0% відповідно.

Отже, одержані результати демонструють, що більшість осіб юнацького віку не вміють керувати своїми емоціями та спрямовувати їх у конструктивне русло, емоційно не гнучкі, погано уявляють, що відчувають оточуючі їх люди і як з цим усім можна взаємодіяти.

На наступному етапі емпіричного дослідження встановлено гендерно-вікові та соціально-психологічні чинники емоційного інтелекту осіб юнацького віку.

За результатами дисперсійного аналізу виявлено гендерно-вікові особливості *емоційного інтелекту* досліджуваних: показники *емоційного інтелекту* (на рівні тенденції) вищі у юнаків ніж у юнок. Це відбувається за рахунок вищих показників «*управління своїми емоціями*» ($p < 0,05$), «*емоційна обізнаність*» ($p < 0,05$) та «*самотивація*» (на рівні тенденції).

Особливо чітко гендерно-вікові відмінності виявляються у старших за віком осіб юнацького віку за показником «*управління своїми емоціями*» (рис. 1).

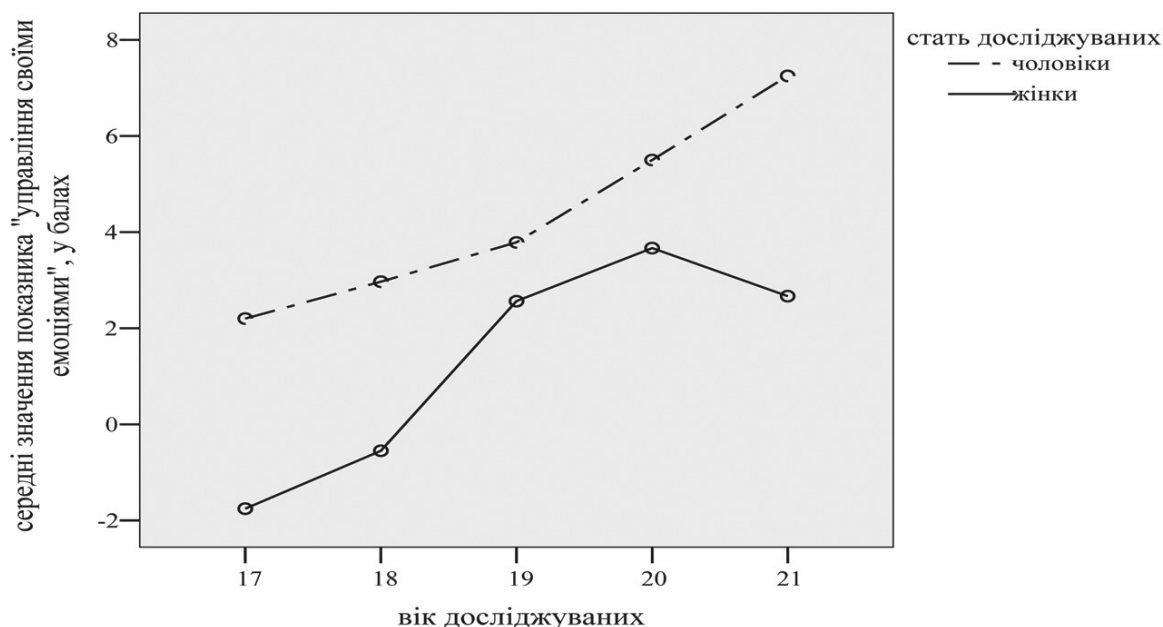


Рис. 1. Гендерно-вікові відмінності осіб юнацького віку за показником «управління своїми емоціями»

З рис. 1 випливає, що є особи юнацького віку старші за віком, виявляють більшу здатність до управління своїми емоціями

($p < 0,01$), що повністю узгоджується з теоретичними припущеннями про можливість розвитку емоційного інтелекту з набуттям життєвого досвіду.

При цьому показники «управління своїми емоціями» вищі у юнаків, ніж у юнок ($p < 0,05$). Такі результати, на наш погляд, можна пояснити особливостями гендерного виховання, за якими в юнаків формують прагнення придушувати вияв емоцій, тобто, певним чином керувати ними [19]. У такому разі перевага юнаків у виявах емоційного інтелекту є досить ілюзорною і потребує відповідної уваги в корекційно-розвивальній роботі.

Натомість, досліджувані юнки мають вищі показники *емпатії*, ніж юнаки ($p < 0,01$).

Отже, результати емпіричного дослідження свідчать про досить вагомий вплив гендерно-вікових чинників на розвиток емоційного інтелекту осіб юнацької статі.

У спряженості зі *спеціальністю* досліджуваних розбіжностей у загальних показниках ЕІ не виявлено. Разом з тим, констатовано відмінності емоційного інтелекту за окремими його показниками (рис. 2).

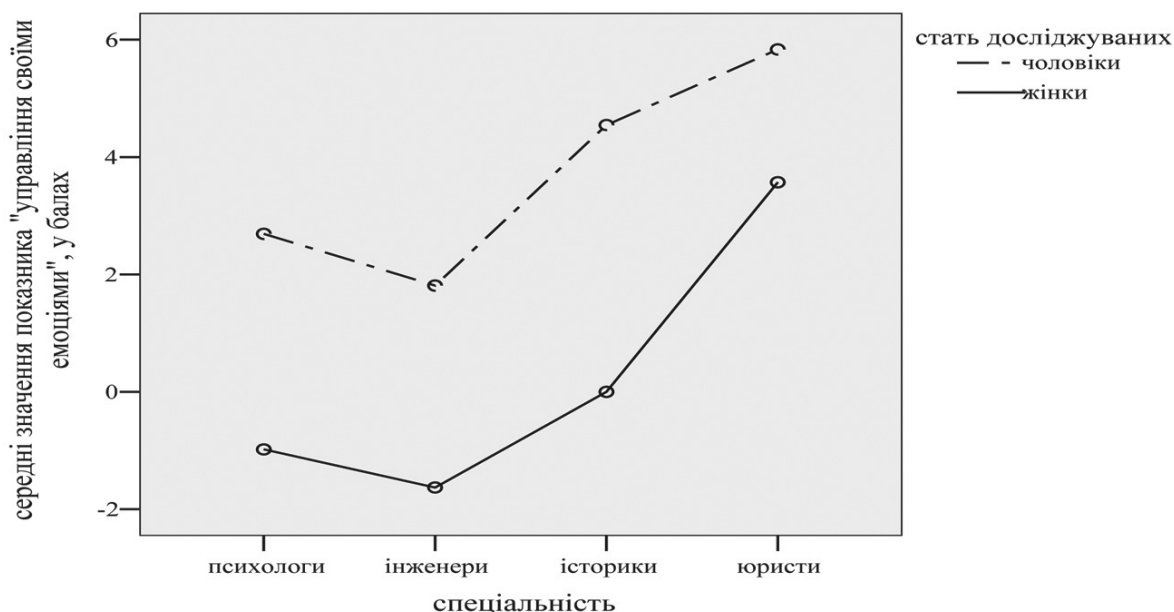


Рис. 2. Відмінності показника «управління своїми емоціями» у досліджуваних осіб юнацького віку залежно від обраної спеціальності

Зокрема, юнаки – майбутні інженери, мають найнижчі показники за шкалою «управління своїми емоціями», ніж інші досліджувані ($p < 0,01$). Привертає увагу той факт, що для майбутніх психологів цей показник є лише дещо вищим, що абсолютно

неприпустимо в контексті специфіки їхньої професійної діяльності.

Натомість, майбутні історики та психологи характеризуються вищими показниками за шкалою «*здатність до розпізнавання емоцій інших людей*» ($p < 0,05$). За іншими показниками емоційного інтелекту статистично значущих відмінностей у юнаків, які навчаються за різними спеціальностями, встановлено не було.

Щодо чинника «склад сім'ї»: статистично значущі відмінності були виявлені лише за показником «*самомотивація*»: вищий рівень емоційного інтелекту виявлено у досліджуваних, які мають різну стать з сиблінгами ($p < 0,05$).

Цікаво, що припущення про залежність емоційного інтелекту від *порядку народження* досліджуваних підтвердилось лише частково (на рівні тенденції) для юнаків. Для юнок статично значущих відмінностей у показниках ЕІ залежно від порядку народження виявлено не було (рис. 3).

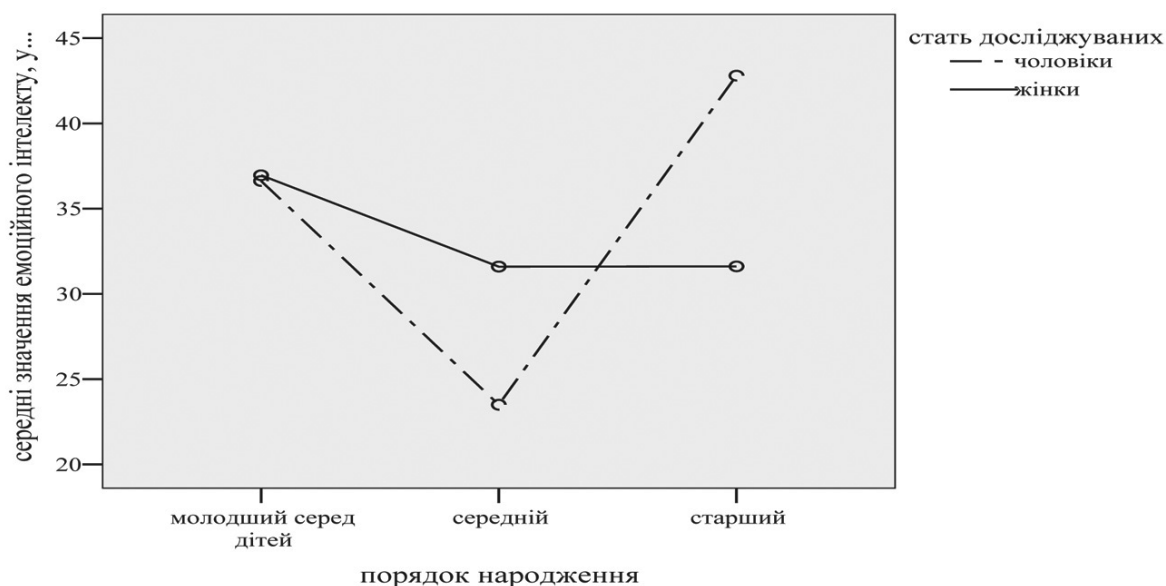


Рис. 3. Особливості емоційного інтелекту осіб юнацького віку залежно від порядку народження

Щодо *місця народження* як чинника емоційного інтелекту: на рівні тенденції виявилось, що в цілому рівень *емоційного інтелекту* вищий у досліджуваних – містян і жителів селища міського типу ніж жителів села. Примітно, що показник ЕІ найвищий у жителів селищ міського типу. Це, на наш погляд, можна пояснити тим, що, з одного боку, такі поселення мають досить велику кількість людей і, відповідно, можливість різноманітних контактів як передумови розвитку ЕІ, а, з іншого

боку, спілкування у відносно невеликих селищах міського типу є не таким напруженим і перенасиченим контактами, як у великих містах.

За чинником «освіта батьків» статистично значущих відмінностей в осіб юнацького віку встановлено не було.

Висновки. Виявлено недостатній рівень розвитку емоційного інтелекту осіб юнацького віку, особливо за показником «управління своїми емоціями».

Доведено вплив гендерно-вікових (стать, вік) і соціально-демографічних чинників (склад сім'ї; послідовність народження сиблингів; місце народження; майбутня спеціальність, яка обра-на для навчання тощо) на показники емоційного інтелекту юнаків і юнок.

Перспективи подальших досліджень полягають у визначенні схильності осіб юнацького віку до віктимної поведінки з урахуванням рівня їх емоційного інтелекту. З метою валідності дослідження проводитиметься на тій же вибірці.

Наступним кроком дослідження може стати побудова та апробація програми розвитку емоційного інтелекту осіб юнацького віку, схильних до віктимної поведінки.

Список використаних джерел

1. Андреева И. Н. Взаимосвязь социальной компетентности и эмоционального интеллекта у подростков / И. Н. Андреева // Женщина. Образование. Демократия : Материалы 5-й Международ. междисциплинарной науч.-практ. конф. – Минск : 2002. – С. 194–196.
2. Андреева И.Н. Когнитивные стратегии эмоциональной саморегуляции в педагогической деятельности [електронний ресурс] / И. Н. Андреева // Весці БДПУ, № 4, 2008. – С. 31–35. Режим доступа : <http://www.psu.by/images/stories/spf/personal/andreeva/kognitivnye-strategii-emocionalnoj-samoreguljacji.pdf>
3. Адлер А. Воспитание детей. Взаимодействие полов: [электронный ресурс] / А. Адлер: пер. с англ. А. А. Валеева и Р.А. Валеевой – Ростов н/Д. : изд-во «Феникс», 1998. – Режим доступа: <http://www.koob.ru/adler/#books>
4. Ахвердова О.А. Дифференциальная психология: [электронный ресурс] / О. А. Ахвердова, Т. В. Белых, Н. Н. Волоскова – Спб. : Речь, 2004. – Режим доступа: <http://gendocs.ru>
5. Блейхер В. М. Толковый словарь психиатрических терминов : [электронный ресурс] / В. М. Блейхер, И. В. Крук. –

- Воронеж : НПО МОДЭК, 1995. – Режим доступа: <http://vocabulary.ru/dictionary/28>
6. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект: [электронный ресурс] / Д. Гоулман. – М. : ВКТ, 2009. – Режим доступа: <http://likebook.ru/books/download/185850>
 7. Зинченко В. П. Большой психологический словарь: [электронный ресурс] / В. П. Зинченко, Б. Г. Мещеряков. – СПб. : прайм-ЕВРОЗНАК, 2004. – Режим доступа: <http://www.twirpx.com/file/621301/>
 8. Ильин Е. П. Дифференциальная психофизиология мужчины и женщины: [электронный ресурс] / Е.П. Ильин. – СПб. : Питер, 2006. – Режим доступа: http://www.koob.ru/iljin_e_p/differencialnaja_psyhofisiologia
 9. Ильин Е. П. Эмоции и чувства: [электронный ресурс] / Е. П. Ильин. – СПб., 2001. – Режим доступа: <http://www.alleng.ru/d/psy/psy036.htm>
 10. Коврига Н. В. Стресозахисна та адаптивна функції емоційного інтелекту: дисертація канд. психол. наук: 19.00.01 [електронний ресурс] / Н. В. Коврига; Інститут психології ім. Г.С.Костюка АПН України. – К. : 2003. – Режим доступу: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/43695.html>
 11. Когнитивная психология: сб. статей / Под ред. А.П. Лобанова, Н.П. Радчиковой. – Минск : БГПУ, 2006. – С.7–11.
 12. Козлов В. В. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп / В. В. Козлов, Г.М. Мануйлов, Н.П. Фетискин. – М. : Изд-во Института Психотерапии, 2002. – 490 с.
 13. Мединська Ю. Я. Проблема віктимності у контексті емоційного інтелекту особистості / Ю. Я. Мединська // Педагогіка і психологія професійної освіти. – № 3. – Львів, 2013. – С.191–201.
 14. Орме Г. Эмоциональное мышление как инструмент достижения успеха / Г. Орме. – М. : КСП+, 2003 : Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://slovar.com.ua/2010/jemocionalnoe-myshlenie-kak-instrument-dostizheniya-uspeha.html>
 15. Родионова А. С. Исследование особенностей эмоционального интеллекта лиц, имеющих интернет-аддикции : [электронный ресурс] / А. С. Родионова // Журнал Перспективы науки и образования. – № 6. – 2013. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/issledovanie-osobennostey-emotsionalnogo-intellekta-lits-imeyuschih-internet-addiktsiyu>

16. Стерн В. Психология раннего детства : [электронный ресурс] / В. Стерн. – Минск : Харвест, 2003. – Режим доступа: <http://www.livelib.ru/book/1000027362>
17. Ткачишина О. Р. Проблема соціально-психологічної адаптації студентів – майбутніх фахівців з комп'ютерних технологій / О. Р. Ткачишина // Педагогічні науки: Зб. наук. праць. – Херсон, 2006. – Вип. 41. С. 387-391
18. Фролова Ю. И. Психология подростка: хрестоматия [электронный ресурс] / Ю. И. Фролова. – М. : Российское педагогическое агентство, 1997. – Режим доступа: <http://rudocs.exdat.com/docs/index-295424.html>
19. Юнг К. Г. Психологические типы : [электронный ресурс] / К. Г. Юнг. – СПб. : Азбука, 2001. – Режим доступа: http://www.pedlib.ru/Books/1/0163/1_0163-355.shtml
20. Hughes M. Handbook for developing emotional and social intelligence. Best practices, case studies, and strategies/ M. Hughes, H. Thompson. – San Francisco, 2009. – 419 p.
21. Kramer D. Effect of rational and irrational statements on intensity and «inappropriations» of emotional distress and irrational beliefs in psychotherapy patients : [electronic resource] / D. Kramer, G. Kupshik // Brit. J. Clin. Psychol. – V. 32. – № 3. – 1993. – Mode of access: <http://link.springer.com/article/10.1007%2F01205176>

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Andreeva Y. N. Vzaymosvyaz' sotsyal'noy kompetentnosti y emotsyonal'noho yntellekta u podrostkiv / Y. N. Andreeva // Zhenshchyna. Obrazovanye. Demokratyya : Materyaly 5-y Mezhdunar. mezhdystsyplynarnoy nauch.-prakt. konf. – Mynsk : 2002. – S. 194–196.
2. Andreeva Y.N. Kohnytyvnye stratehyy emotsyonal'noy samorehulyatsyy v pedahohycheskoй deyatel'nosti [elektronnyy resurs] / Y. N. Andreeva // Vestsi BDPU, # 4, 2008. – S. 31–35. Rezhym dostupa : <http://www.psu.by/images/stories/spf/personal/andreeva/kognitivnye-strategii-emocionalnoj-samoreguljacji.pdf>
3. Adler A. Vospytanye detey. Vzaymodeystvye polov: [электронный ресурс] / A. Adler: per. s anhl. A. A. Valeeva y R.A. Valeevoy – Rostov n/D. : yzd-vo «Fenyks», 1998. – Rezhym dostupa: <http://www.koob.ru/adler/#books>
4. Akhverdova O.A. Dyfferentsyal'naya psykholohyya: [электронный ресурс] / O. A. Akhverdova, T. V. Belых, N. N. Volos-

- kova – Spb. : Rech', 2004. – Rezhym dostupa: <http://gendocs.ru>
5. Bleykher V. M. Толковыы slovar' psykhyatrycheskykh terminov : [elektronnyy resurs] / V. M. Bleykher, Y. V. Kruk. – Voronezh : NPO MODЭK, 1995. – Rezhym dostupa: <http://vocabulary.ru/dictionary/28>
 6. Houlman D. Эмотsyонал'ныы yнтelleкт: [elektronныы resurs] / D. Houlman. – M. : VKT, 2009. – Rezhym dostupa: <http://likebook.ru/books/download/185850>
 7. Zynchenko V. P. Bol'shoy psykholohycheskyy slovar': [elektronnyy resurs] / V. P. Zynchenko, B. H. Meshcheryakov. – SPb. : praym-EVROZNAK, 2004. – Rezhym dostupa: <http://www.twirpx.com/file/621301/>
 8. Yl'yn E. P. Dyfferentsyal'naya psykhofyzyolohyya muzhchyny y zhenshchyny: [elektronnyy resurs] / E. P. Yl'yn. – SPb. : Pyter, 2006. – Rezhym dostupa: http://www.koob.ru/iljin_e_p/differencialnaja_psyhofisiologia
 9. Yl'yn E. P. Эмотsyы y chuvstva: [elektronnyy resurs] / E. P. Yl'yn. – SPb., 2001. – Rezhym dostupa: <http://www.alleng.ru/d/psy/psy036.htm>
 10. Kovryha N. V. Stresozakhysna ta adaptivna funktsiyi emotsiynohointelektu: dysertatsiyakand. psykhol. nauk: 19.00.01 [elektronnyy resurs] / N. V. Kovryha; Instytut psykholohiyi im. H.S.Kostyuka APN Ukrayiny. – K. : 2003. – Rezhym dostupu: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/43695.html>
 11. Kohnytyvnaya psykholohyya: sb. statey / Pod red. A.P. Lobanova, N.P. Radchykovoy. – Mynsk : BHPU, 2006. – S.7–11.
 12. Kozlov V. V. Sotsyal'no-psykholohycheskaya dyahnostyka razvytyya lychnosty y malыkh hrupp / V. V. Kozlov, H.M. Manuylov, N.P. Fetyskyn. – M. : Yzd-vo Ynstituta Psykhoterapyy, 2002. – 490 s.
 13. Medyns'ka Yu. Ya. Problema viktymnosti u konteksti emotsiynoho intelektu osobystosti / Yu. Ya. Medyns'ka // Pedahohika i psykholohiya profesiynoyi osvity. – # 3. – L'viv, 2013. – S.191-201.
 14. Orme H. Эмотsyонал'ное мышление как ynstrument dostyzhenyya uspekha / H. Orme. – M. : KSP+, 2003 : Электронныы resurs. – Rezhym dostupa: <http://slovar.com.ua/2010/jemocionalnoemyshlenie-kak-instrument-dostizheniya-uspexa.html>
 15. Rodyonova A. S. Yssledovanye osobennostey эмотsyонал'ного yнтelleкта lyts, ymeyushchykh ynternet-addyktsy : [elektronныы resurs] / A. S. Rodyonova // Zhurnal Perspektyvy

- nauky y obrazovanyya. – # 6. – 2013. – Rezhym dostupa: <http://cyberleninka.ru/article/n/issledovanie-osobennostey-emotsionalnogo-intellekta-lits-imeyuschih-internet-addiktsiyu>
16. Stern V. Psykholohyya ranneho detstva : [elektronnyy resurs] / V. Stern. – Mynsk : Kharvest, 2003. – Rezhym dostupa: <http://www.livelib.ru/book/1000027362>
 17. Tkachyshyna O. R. Problema sotsial'no-psykholohichnoyi adaptatsiyi studentiv – maybutnikh fakhivtsiv z komp'yuternykh tekhnolohiy / O. R. Tkachyshyna // Pedahohichni nauky: Zb. nauk. prats'. – Kherson, 2006. – Vyp. 41. S. 387-391
 18. Frolova Yu. Y. Psykholohyya podrostka: khrestomatyia [elektronnyy resurs] / Yu. Y. Frolova. – M. : Rossyyskoe pedahohycheskoe ahentstvo, 1997. – Rezhym dostupa: <http://rudocs.exdat.com/docs/index-295424.html>
 19. Yunh K. H. Psykholohycheskiye typy : [elektronnyy resurs] / K. H. Yunh. – SPb. : Azbuka, 2001. – Rezhym dostupa: http://www.pedlib.ru/Books/1/0163/1_0163-355.shtml
 20. Hughes M. Handbook for developing emotional and social intelligence. Best practices, case studies, and strategies/ M. Hughes, H. Thompson. – San Francisco, 2009. – 419 p.
 21. Kramer D. Effect of rational and irrational statements on intensity and «inappropriations» of emotional distress and irrational beliefs in psychotherapy patients : [electronic resource] / D. Kramer, G. Kupshik // Brit. J. Clin. Psychol. – V. 32. – # 3. – 1993. – Mode of access: <http://link.springer.com/article/10.1007%2F01205176>

O.O. Bantysheva. Peculiarities and factors of emotional intelligence in juveniles. The article discusses the results of the empirical investigation of the factors of emotional intelligence in juveniles. It was discovered that juveniles had low rate of emotional intelligence as more than ninety percent of all respondents had low or middle level of it.

Factors were investigated which belonged to gender and age, as well as social and demographic factors, which, according to a number of scientific publications, could influence the development of emotional intelligence, namely, age, gender, future specialty chosen for studying (psychologists, engineers, lawyers, historians); family composition (complete, incomplete; availability, gender and the birth order of siblings); birth place (city, village, urban-type settlement); parents' education (secondary, higher, scientific degree).

It was revealed that male juveniles in general had more developed emotional intelligence than female ones, owing significantly to their ability to manage emotions; herewith this ability increases with age.

It was found (on a tendency level) that juveniles who studied technical subjects had lower levels of emotional intelligence. It is noteworthy that

psychology students could manage their emotions worse than students of other specialties.

It was concluded that generally neither family composition nor parents' education gave any statistically significant differences in the levels of emotional intelligence.

The only exception was the rate of self-motivation depending on the sibling gender. The highest level of emotional intelligence in general and of self-motivation in particular was found in siblings of the opposite gender.

It was analyzed how some aspects of emotional intelligence showed themselves depending on the birth place. In particular, the emotional knowledge of those under study who was born in urban-type settlements was higher than that of village-born juveniles.

Further investigation of the peculiarities of emotional intelligence in juveniles having propensity towards victim behavior was recognized as desirable.

Key words: emotional intelligence, juveniles, factors of emotional intelligence, emotional knowledge, managing emotions, self-motivation, empathy, ability to recognize emotions of other people, victim behavior.

Received July 16, 2015

Revised August 22, 2015

Accepted September 19, 2015

УДК 37.015.31:17.022.1]: 37(477)(092)

Д.М. Боднар

meridian.sant@mail.ru

ГЕНЕЗА ПОГЛЯДІВ НА ПИТАННЯ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ О.Р. МАЗУРКЕВИЧА

Bodnar D.M. The genesis of views on issues of moral education of Ukrainian youth in the pedagogical heritage of O.R. Mazurkevych / D.M. Bodnar // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G.S. Kostyuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / scientific editing by S.D. Maksymenko, L.A. Onufrieva. – Issue 30. – Kamianets-Podilskyi : Aksioma, 2015. – P. 78–89.

Д.М. Боднар. Генеза поглядів на питання морального виховання української молоді у педагогічній спадщині О.Р. Мазуркевича. У статті показано генезу поглядів на питання морального виховання української молоді у педагогічній спадщині ровесника ХХ століття, видатного